

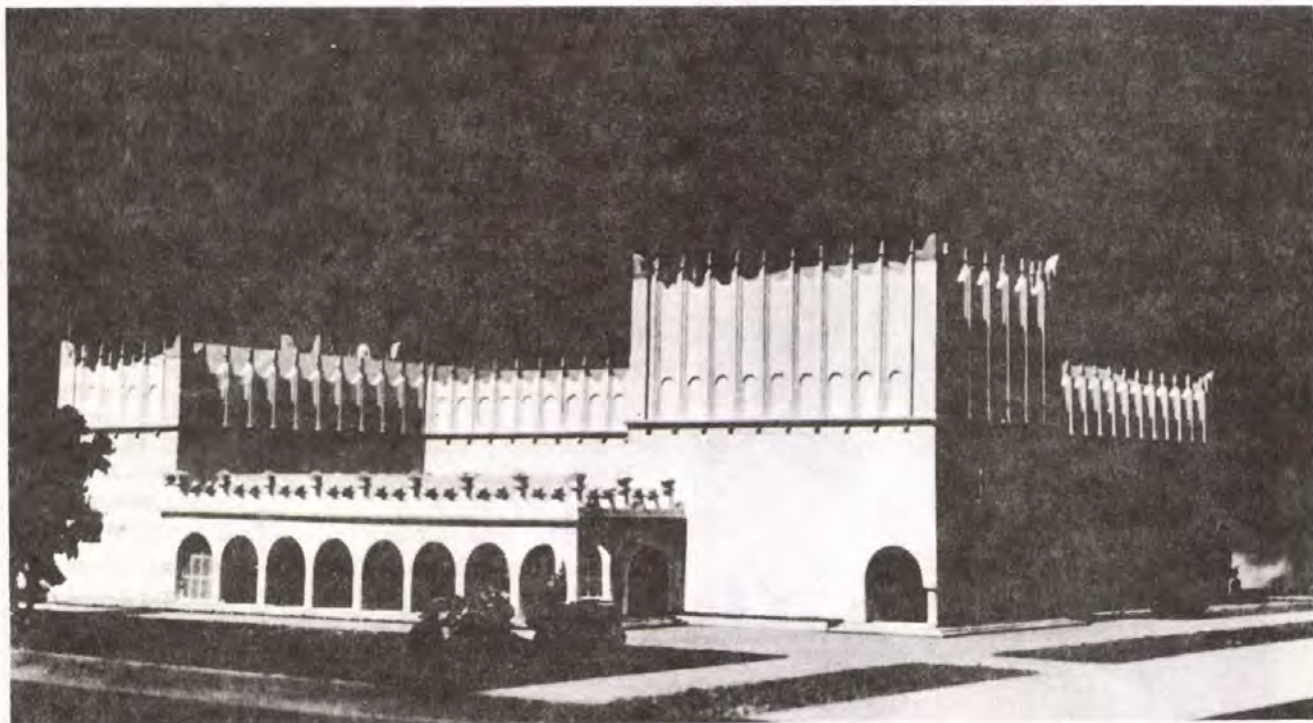
A népi irányzatról, a falu építészetéről

– Weichinger Károly moszkvai pavilonja kapcsán és a korabeli publikációk tükrében

A Magyar Építészeti Múzeum tulajdonába került Weichinger-hagyaték lapozgatása közepette kezembe került az 1951-es moszkvai Mezőgazdasági Kiállítás magyar pavilonjának rajz és fotóanyaga. A tervek 1951. márc. 20. és május 10. között készültek és egy historizáló épületet idéznek elénk. A földszintjén félköríves árkádsorral áttört, az első emelet feletti párkány után pedig a "felsőmagyarországi" reneszánszra emlékeztető pártázattal díszített asszimetrikus épület mintha elütne a kor követelményeiől. Weichinger oeuvrejéből némileg a budapesti városháza pályatervét idézi. Olyan késői példája a felsőmagyarországi reneszánszból merítőknél (hogy csak a legismertebbeket idézzem: Lechner Ödön, Sándy Gyula, Kismarty Lechner Jenő), amikor a hivatalos előírások szerint (s amint tudják, ez az 1950-es években vitán felül állt) a klasszicizmus újraértékelt formavilága volt követendő. Érdekesség, hogy a lengyel pavilon szintén a későreneszánsz-maniérista városházákra emlékeztetett (tervezte: Zygmunt Stępiński). Weichinger terve inkább a krakói Posztócsarnokot idézi. A bejárati rizaliton, melyről két tervvariáns is fennmaradt, helyezte el a középső ív felett a "Rákosi" címet, e felett egy ablak következett, melyet jobbról balról egy stilizált népi faragásra emlékeztető tulipánba végződő ornamentika fog közre. Az ablak fölé került a Vengrija (Magyarország) felirat, majd a párkány következett, mely felett a pártázat sávjában 5 fülkében a mezőgazdasággal kapcsolatos allegorikus figurák kerültek. A vetést szimbolizáló nőfiguráról készült mintázott, majd gipszbe öntött figura Ohmann Béla munkája, mely két fotó és a bejárati rizalit makettjának felvétele segítségével azonosítható. Talán ez

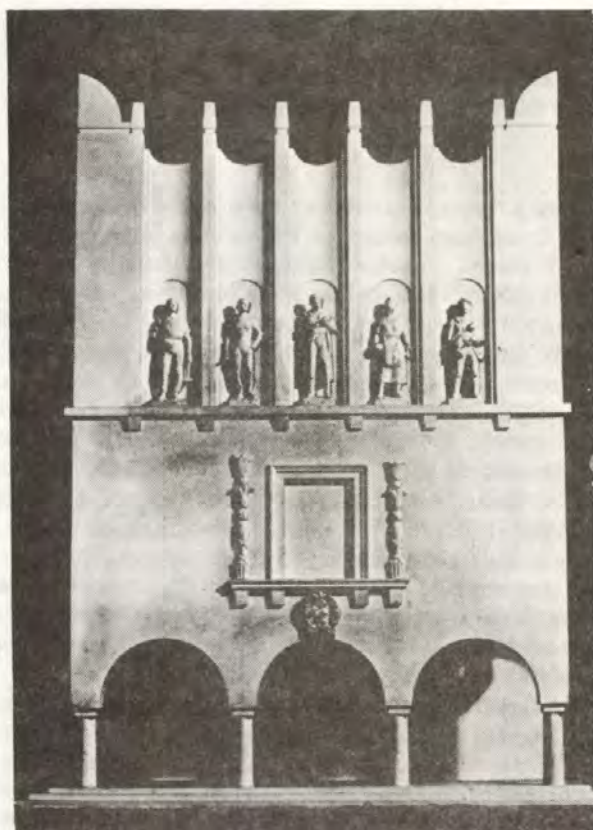
a figura a "legszoceálabb" az egész épületegyüttesben. (A többi figurát nem ismerjük.) Egyébként a teljes épületről is készült makett, ennek a felvételeit is őrizzük. A belsőkből csak az előtérről maradt meg két perspektíva, mely szerint a főfalon két vörös között egy piros-fehér-zöld zászló függött, előttük egy-egy mellszoborral. (Valószínű: Lenin–Rákosi–Sztálin portréiról szólt az elképzelés.) Az előteret kazettás mennyezet fedte – a mezők vörösek. Az oldalfalon Magyarország térképe. Az ún. politikai terem mennyezetének stukkódíszje szintén stilizált népi motívumokat tartalmazott búzakalászok között a ránk maradt terv szerint. A bejáratról jobbra az árkádívek alatt ugyancsak népi ízű dekoráció (talán pannó) volt található. Az alaprajzi elrendezésről nincs mód beszámolni a tervek híján. Erről az érdekes, eklektikus épületkomplexumról sajnos nincs elkészülte után felvett fényképanyagunk sem, de néhány gondolat így is felvethet bennünk.

A Magyar Építőművészet 1952/3. számában jelenik meg Budai Aurél: A szocialista-realista építészet nemzeti jellegéről című cikke (melyet a szerkesztőség vitaanyagként közölt). Ebből csak néhány gondolatot ragadnék ki, a kor megidézése céljából: "Sztálin elvtárs klasszikus megállapítása a szocialista realizmusról – tartalmában szocialista, formájában nemzeti – különösképpen vonatkozik az építészetre. A nemzeti forma kialakítása a szocialista tartalomnak a nép nyelvén, közérthető módon, a sajátos nemzeti kultúra légkörében, a haladó nemzeti hagyományok eredményeinek felhasználásával való kifejezése a szocialista-realista építészet legfőbb feladata, ... az uralkodó osztály művészetéből azt tekinthetjük

Weichinger Károly: Moszkva, Mezőgazdasági kiállítás, magyar pavilon, makett, fotó, 1951. *OMvH MÉM Ltsz.*: 81. 05. 50.

Weichinger Károly: Moszkva, Mezőgazdasági kiállítás, magyar pavilon, bejárati homlokzat, makett, fotó, 1951.

OMvH MÉM Ltsz.: 81. 05. 49.

Ohmann Béla: Gyapotszedő nő szobra. MNG FA. 2724.

haladó, nemzeti hagyománynak, mely jellemző és jellegzetes nemzetünkre és mely népünkkel, népi művészetünkkel van kapcsolatban, tehát vagy a népből jött, vagy a népben visszhangot talált. Irodalmi vonatkozásban ezért legnagyobb, legnemzetibb hagyományunk Petőfi és pl. történelmünk eddigi legnemzetibb korstílusának, a magyar klasszicizmusnak formáit is azért, de csak oly mértékben tartjuk haladó nemzeti hagyománynak, amennyiben és amilyen mértékben azok a nemzeti kollektív művészeti szellem kifejezői voltak és a népi építészetben visszhangot találtak, illetve annak formáiból, formálási módjából táplálkoztak." Ezután megpróbál valamiféle az általánosság szintjén mozgó tipológiát felállítani és később szovjet példákat (pl. a moszkvai Mezőgazdasági Kiállítás grúz pavilonja, tervezte Kurdiani és Lesava) hoz arra, hogy védelmi felmutasa velük azt, hogy: "A Szovjetunió megmutatja, hogy a különböző népek nemzetek népművészeti formái művészeti tradíciói hogyan kapnak új, szocialista tartalmat, hogyan vonulnak ki és fejlődnek tovább az eddig még sohanem tapasztalt mértékben!" Gorkij idézet: "A nép nem csak erő, amely anyagi javakat teremt, hanem egyetlen és kimeríthetetlen forrása szellemi értékeinknek."

Egyfajta nemzeti stílus létrehozása 1790 óta – Johann Schauff nemzeti oszloprend-elképzelése óta van napirenden Magyarországon. (Lásd Bíbó István: Johann Schauff nemzeti oszloprend-terve 1790-ből: in *Sub Minervae Nationis Praesidio* ELTE Bp. 1989.). Feszli Frigyes nemzeti romantikájának szellemi folytatójaként Lechner Ödön és követői, majd Kós és a "fiatalok" következnek a sorban – akik a népművészeti elemeit, építészeti gondolkodást interpretálva próbálkoztak meg a szintézissel. Mindez a két világháború között is működő alkotói attitűdként jelenik meg. (Lásd a Magyar Építészeti Múzeum kiállítását, ill. katalógusát: *A népi irányzat továbbélése a magyar építészetben 1918–1950*; Bp., 1987., ill. Ferkai András és Szalai András publikációit.) A tárgyalt korszak (1945–56) ilyen vonatkozásainak közvetlen előzménye a 30-as évek második felétől felélénkült érdeklődés a népi kultúra iránt (a népi írók fellépésének hatására is). A Magyar Ház Barátainak Társasága, és kiadványai, az ún. árvizes és ONCSA telepek a 40-es években elsősorban a falusi és városi szociális lakásépítés a népi hagyományokon nyugvó, de korszerűbb és olcsó építkezés vonalán tett sokat. Ugyanakkor a CIAM-osok csoportját is foglalkoztatta ez a probléma, de elsősorban szociológiai vonatkozásai – ezt Molnár Farkas dévaványai háza – és a csoport publikációi jelzik (Ligeti Pál, Molnár Farkas).

Népi építészetből táplálkozó tervek a háború utáni korszakból az 1946-os – az Újjáépítési Minisztérium által kiírt – pályázat anyagából ismerünk – Thomas Antal és Vákár Tibor munkáit. Tudomásunk szerint – sajnos nem épültek meg.

Az Új Építészet (szerk. Kozma Lajos, Major Máté, Perényi Imre) 1947/3. számában Kozma ír elismerő méltatást Tóth Kálmán: Új falu, új otthon című füzetéről. Ebből értesülhetünk arról, hogy a Művészeti Tanács Építészeti Szakosztálya még 1947-ban javasolta az előbb említett pályázat díjnyertes munkáinak füzetben való publikálását, de a Minisztérium nem finanszírozta a kiadást – s az ezért elmaradt. Kozma átérzi a falusi építkezés és építészet problémájának súlyát, és újabb pályázatokat, kiadványokat sürget. "A földhöz juttatott parasztság félmillió hadserege mint építető, nem kis hatalom. Nem szabad túrnie, nem lehet beleegyeznie abba, hogy ezt a feladatot hevenyészett félmegoldásokkal kenjék el. Nem szabad ezt a kérdést magára hagyni, a vidéki kőművesek mezei hadának tervezőmunkája helyett igénybe

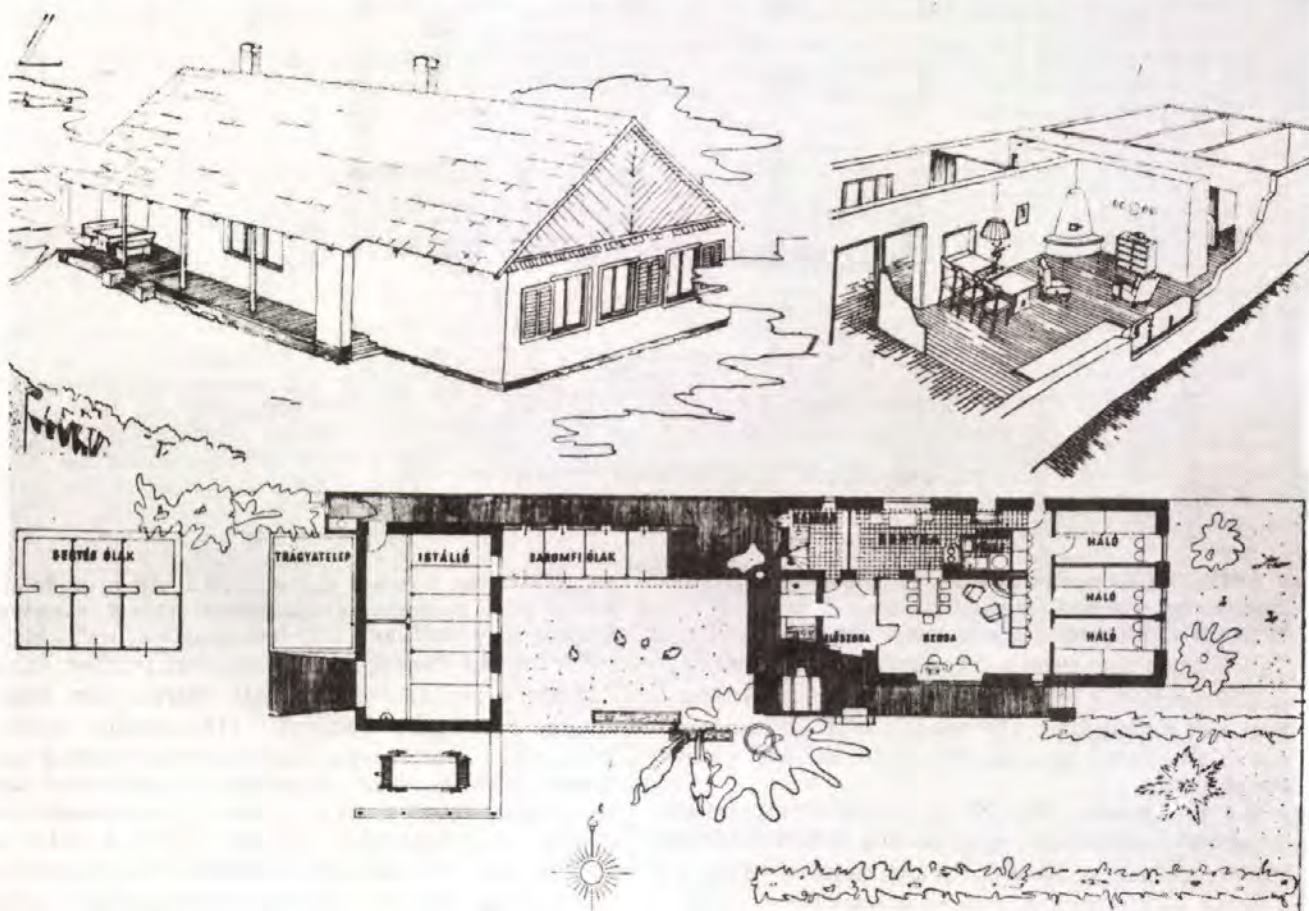

kell venni a legjobb építész munkásságát, akár egy egész település szerves megoldásáról, akár a régi faluk határán épülő új házak és udvarok kialakításáról van szó: egyszerűen jó falusi lakáspolitikát kell csinálni.” A formai kérdésekkel kapcsolatban a következőket írja: “A falu ismerője felveti azt a kérdést, hogy miért van szükség új tervekre, mikor a falu tradicionális építészete olyan sok jó típust őrzött meg? Ezek a régi házak minden kedvességük mellett köztudomásúlag rossz alaprajzúak, kényelmetlenek, egészségtelenek és sohasem elég fejlődőképeseek. A népi építkezés alapjában véve a mai szellemmel, funkcionális módon oldotta meg feladatát a korabeli technikai és egészségügyi szempontok érvényesítésével. Ma azonban már többet és jobbat tudunk adni egészségügyi és társadalmi vonalon is. A hagyományos tájegységkénti forma, amennyiben nélkülözi a fölöslegessé vált dekorációt és az úri építészettől kölcsönzött provinciális formalizmust – tényleg helyes kiindulási pontja lehet a vidékenként kitermelendő sajátos új típusok megfelelő változatainak. A falusi házak eme vidékenként kialakítandó új arca nem csak a helyi “természetes” építési anyagok különbözőségén épül föl, hanem a tájba illeszkedő magatartás művészi és természetes szempontjainak kialakításán is.” Az ONCSA házakat elítélő kritikája után (Tóth Kálmán volt ennek műszaki vezetője, 10 000 ház épült 1941-től 1944-ig) egy pályázati témát javasolt: “Nagy lökést adna az új pályázatnak és az új népi építkezés szellemének megerősítésére sokat jelentene, ha nagybirtokból kihalított új kisbirtokok számára létesítendő településnek, az új falu egészének összefüggő problémája is tervezés alá kerülne, kitűnő példáját adva ezzel is minden ízében korszerű, egészséges és szerves falumegol-

dásnak. Ebben a mintafaluban megoldásra kerülnének a házakon kívül a középületek is, a kultúrház, községháza, a templom, iskola, egészségháza, állatorvosi és orvosi lakások stb. Én ezt a falut a nagy magyar író emlékére Móricz Zsigmond-falvának keresztelném el, hogy emléket állítsunk annak, aki élete utolsó éveiben majdnem kizárólag a paraszti élet és a parasztpítkezés ügyét szolgálta.”

1947. június 4-én Kassák Lajos üdvözlő szavai után Veres Péter építésügyi miniszter nyitotta meg a Magyar Művészeti Tanács rendezte falu–város című kiállítást a Nemzeti Szalonban, melynek Város fejezetét ifj. Kismarty-Lechner Jenő, falu-részt pedig Kozma Lajos állította össze és Major Máté írt róla kritikát az Új Építészet 1947/6. számában. A következő szám bőven foglalkozik a falusi építészet problematikájával. Borbíró Virgil cikke (Régi falu, új falu) mellett főleg a fent említett kiállítás anyagát ismerteti Kozma a célkitűzések összefüggésében. Ilyen nevek szerepelnek itt mint Gádoros Lajos, Preisich Gábor, Tóth Kálmán, Janáky István, Dávid Károly, Rác György, Kaesz Gyula, s a talán kevésbé ismeretek közül Németh Pál, Schaefer Ferenc, Ivánka András, Vidos Zoltán stb. A bemutató két csoportja különösen fontos a mai építésznemzedék számára is: Preisich és Gádoros A falusi ház alaprajzi vizsgálata és Schömer Ervin Móricz Zsigmond-falva, mely utóbbi egy organikus vagy annak szánt új magyar falu rendezési tervét ismerteti. (Tervekben tehát testet öltött Kozma Lajos ötlete.)

1948-ban Darvas József építészeti minisztersége idején április 19-én megindult az OHÉSZ (Országos Házépítő Szervezet) munkája – tudjuk meg a Magyar Újjáépítés 1945–48. c. brossurából. Itt jelenik meg Simor Dénes építész

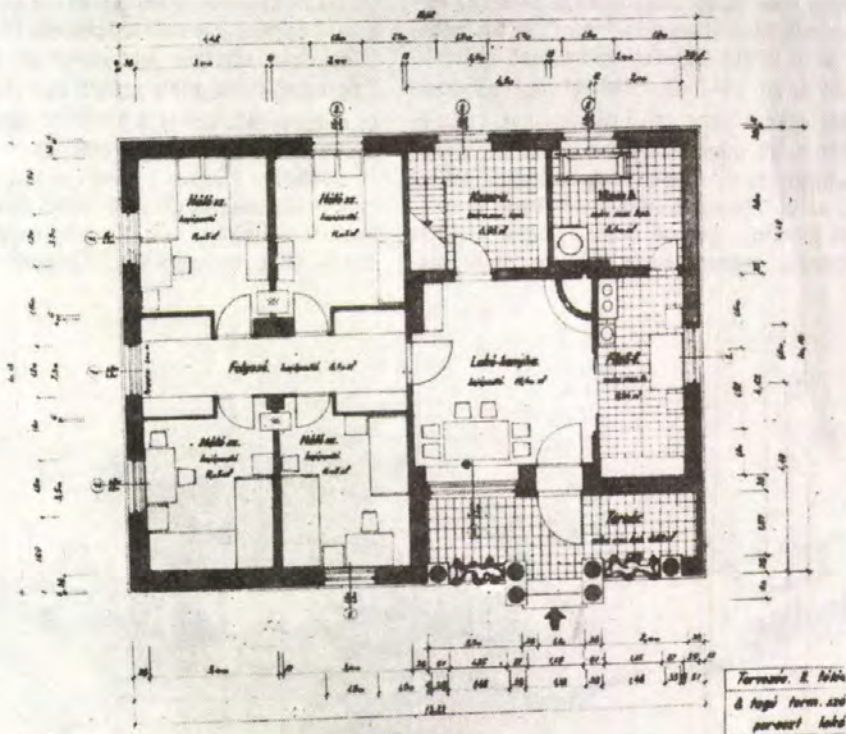
Ivánka András: Telepesház terve, 1947.

Termelőszövetkezeti lakóház. Tervező:
Turányi László esti H. é. h. Pécsvéres terv.
Жилой дом производственного
сельскохозяйственного
кооператива. Полугудичный
проект.
Maison d'habitation de la coopérative
de production. Travail semestriel.

Termelőszövetkezeti lakóház, alaprajz.
Жилой дом производственного сельскохозяйственного кооператива. План.
Maison d'habitation de la coopérative de production. Plan.

Turányi László: Termelőszövetkezeti lakóház terve, 1952.

az OHÉSZ miniszteri biztosának Így épül az új magyar falu címe cikke, amelyből megtudjuk, hogy a szervezet még 1947-ben (Veres Péter minisztersége idején) alakult meg Tóth Kálmán részvételével. Ez utóbbiról Tóth Kálmán építésmérnökök és a népi építészeti 1930–1950 c. visszaemlékezéséből értesühetünk. (Etnographia 1978/3.) Szerinte kb. két év alatt 10 000 ház épült meg az OHÉSZ által készített tervek szerint.

Az Új Építészeti 1948/11–12. száma olyan várpalotai munkáslakótelepet közöl, melynek típus sorházai a népi építészetre utalnak. A Németh Pál által készített tervek a 9. számban jelentek meg. A falusi építkezések ilyen sorába illeszkedik az 1956-os Dél-Magyarországi árvíz sújtotta terüle-

tek újjáépítése, melynek anyagát Farkas Tibor és Polónyi Károly közli a Magyar Építőművészet 1956/9. számában. Ugyanakkor az OHÉSZ-t 1951-ben megszüntették és bár találkozzunk népi ihletésű tervekkel az 50-es években, az első TSZ-esítés éveiben, de a kérdés visszaszorulni látszik. 1951-ben az Építés—Építészeti 9–10. számában (Perényi Imre: 1951 a fordulat éve a magyar építőművészetben) közli Schömer Ervin falusi egészségházát és Jánossy György falusi kultúrházát, melyek a népi klasszicizmus formavilágából mérítene. A Magyar Építőművészet 1952/5–6. számában Reischl Antal: Gondolatok a tervezés-oktatás módszertani kérdéseiről című cikke mellékleteként találjuk Turányi László másodéves esti egyetemi hallgató termelőszövetkezeti

lakóházát. Az 1955/11–12. szám közli Farkas Tibor: Gondolatok a falutervezésről c. tanulmányát. Érdekes példaként említendő a Weiner Tibor: Három romantikus alkotás c. cikkében (Magyar Építőművészet 1956/2.) szereplő mátrafüredi gyermekotthon (terv: Vass Antal) napsugaras oromzatát és Callmeyer Ferenc építésügyi pavilonját, mely utóbbi 1956-ban készült (Magyar Építőművészet 1951/1–2.) ahol szintén az említett motívum szerepel. Mégis a kérdés 1951 után lassan lekerül a napirendről s bár például Vákár Tibor a MÉSZ 1954-es közgyűlésén város- és falurendezési vándorkiállítást és esztétikai előadásokat szorgalmaz (Magyar Építőművészek Szövetsége konferenciája és közgyűlése, Építésügyi Kiadó, Bp., 1954. p. 121.); a magyar falu megindul az erőteljes pusztulás útján.

Ne gondoljuk, hogy a mai falukép rombolás kisebb volumenű a 60-as, 70-es évekénél! Csak most működik néhány ellenerő, amely talán egyszer helyreteszi a dolgokat. Az igazi eredete ennek az 50-es években rejtezik, amikor a másodrendű vidéki pária (kulák, osztályellenség stb.) harmadrendű építészethez jutott. Az öreg Kozma Lajos a valamikori "Fiatal" jól tudta mennyire fontos kérdéstről van szó. Ehhez képest talán a nemzeti stílus problematikája is másodrendű lehet egy ország (mely nemcsak Budapestből áll) szempontjából. Ezért nagy a ma alkotó építészek felelőssége, akiket gondolataik miatt most nem kell elkapjon a "csengőfrász".

Kiss Ferenc: Egyszobás lakóháza Új-Mohácson. (Átdolgozva, az ÉM ajánlott tervsorozatából), 1956.

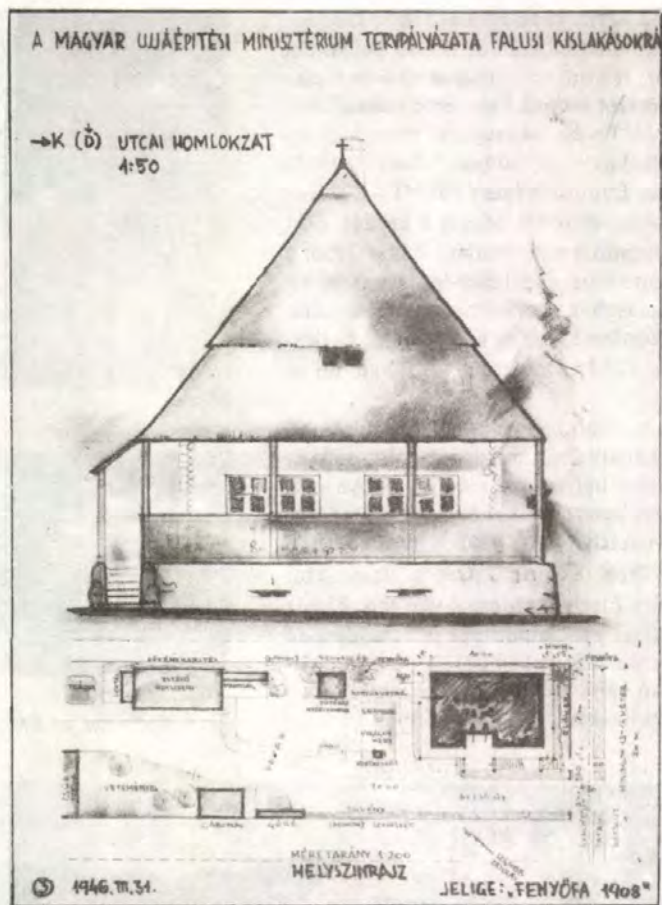

Jánossy György: Falusi kultúrház, modell, 1951.

Németh Pál: Várpalota, lakótelep, földszintes sorház képe, dny. felől, 1948.

A Magyar Újjáépítési Minisztérium tervpályázata falusi kislakásokra. Jelige: "Fenyőfa, 1908.", 1946.

Callmeyer Ferenc: Az Építésügyi Minisztérium pavilonja az 1954. évi Mezőgazdasági Kiállításon.